

İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
ULUSLARARASI ÜÇÜNCÜ SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ

Bükreş, Romanya / 1-5 Kasım 2006

İstanbul 2011

SARAYBOSNA TEKKE VE ZAVİYELERİ

H. Mustafa Eravcı*

Tekkeler, herhangi bir tarıkata mensup cemaatin topluca zikir ve ayinleri icra ettikleri, müritlerin ise sürekli oturdukları yerlerdi. Büyük tekkelere âsitâne, dergâh veya hangâh adı verilirdi. Zâviye ise tekkenin küçüğüdür. Bunlar şehir, kasaba ve köylerle ticari yönden önemli yollar üzerinde hayırseverler tarafından kurulur tahsis edilen vakıfların gelirleri ile gelip geçen yolcuların yeme ve barınma ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Zâviyelerde tekkelerden farklı olarak birkaç hücreden meydana geldiği için buralarda dervişler sürekli kalmazlardı.

Arnavutluk'ta gerçekleştirilen Balkan Sempozyumu'nda "The Spread of Mevlevi Order in the Balkans and the Mevlevi Lodge of İsa Bey in Sarajevo" (Balkanlarda Mevleviliğin Yayılması ve Saray Bosna'da İsa Bey Mevlevihanesi) adlı tebliği sunmuştuk. Bu çalışmaya bağlı olarak bu şehirdeki diğer tarikatların ve bunlara bağlı tekkelerin durumlarını derinleştirme gereği ortaya çıktı. Zira Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Saraybosna şehri hakkında gözlemlerini aktarıırken şehirde 47 adet derviş tekkesinin olduğunu belirtir. Ancak bunlardan Malakça nehri kenarında kurulan Mevlevi tekkesi ile mahalleleri belli olmayan diğer tekkelerin isimlerini Misafir Şeyh Tekkesi, Abdülkadir Geylâni Tekkesi, Halveti Tekkesi, Şerif İbrahim Efendi tekkesi olarak verir.¹ Ekrem Hakkı Ayverdi ise meşhur eserinde bu tekkelerin 20. yüzyılda yaşayanlarını tanıtır. Hâlbuki Osmanlı varlığının mührü olan bu müesseselerin envanterlerinin çıkartılıp gelişim süreçlerinin ortaya konması özelde Saraybosna genelde ise Balkan ve Osmanlı kültür ve dini tarihinin aydınlatılmasına büyük katkı yapacaktır. Ancak bu konunun en zor tarafı kaynak yetersizliğidir. Özellikle bu tür kurumlarda çalışan kişilere ait monografik eserlerin olmaması çalışma alanının en önemli sıkıntısıdır. Bu bağlam-

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih bölümü.

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, c.5-6, s.298

da ileriye dönük bütün arşiv ve sicil kayıtlarının tetkiki ile bu konulardaki boşluklar büyük ölçüde tamamlanacaktır. Bu çalışma özellikle vakfiyeler, Saraybosna tapu tahrir defteri ve 19. yüzyılda tutulmuş vakıf muhasebe kayıtlarına dayalı olarak bu uzun yolculukta bir kilometre taşı olmayı amaçlamaktadır. Ancak arşiv kaynaklı malzemelerle tezkire türü eserlerdeki kırık-dökük bilgilerin daha zenginleştirilmesi bölgedeki Osmanlı eserlerinin gelişim süreçlerine ve fonksiyonlarına yeni katkılar sağlayacaktır.

1-Mevlevi Tekkesi

Saraybosna'da Mevlevi zâviyesi İsa Bey bin İshak tarafından Cemaziye'l-evvel 866/Şubat 1462 tarihinde kurulmuştur. Saray'ın bir kilometre doğusunda Milačka (Miljake) nehri kenarında inşa edilen ilk hangâh'da dervişler ibadetleri yerine getirmişler; gaziler, fakirler, öğrenciler ve seyyahlar ise konumlarına göre günlük veya uzun süreli kalmışlardır. H.935-937/1528-1531 tarihli ve 164 numaralı tahrir defterine göre dergahın gelir kaynakları hamam, dükkanlar, değirmenler, bostanlar, mukataa-i zemin, tarlalar ve kervan saray olup geliri toplam 35.368 akçedir.² H.975/1567 tarihinde ise hangâhın gelirleri artmış (1 hamam, 1 kervansaray, 205 dükkan, 14 asiya, bağ, bahçe, tarla, çiftlik ve yaylakdan müteşkil olup 62.236 akçeye yükselmiştir.³ Zengin gelir kaynaklarına sahip olan hânkah bir istila sırasında yanmış ve harap olmuştur.⁴ Zâviyenin bulunduğu arsa uzun süre boş kalmış ve daha sonra muhtemelen İsa Bey zâviye görevlilerinden veya onların neslinden Hacı Mahmud adlı hayır sever tarafından aynı arazinin bir başka yerine Mevlevîhane yeniden inşa edilmiştir (1650 den önce).

Bu dönemde Mevlevî tekkesi fiziki bakımdan büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim Munib Maglajlıc'ın ismini vermediği bir şair; "Mevlevî tekkesini en önemli bilim merkezlerinden biri olarak gösterir ve Mevlevîhane'nin fiziki durumunu ünlü Havernek Kalesi ile karşılaştırır. Ayrıca şiirinin sonraki satırlarında tekke şeyhinden ilim ehli bir kişi olarak bahsedip bahçede toplanan insanlara Mesneviden hikmetli sözler aktarıp sema gösterisi yapıp yaydığını söyler".⁵ Bütün bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Saraybosna Mevlevî zâviyesi XVII. yüzyılda

² BOA, TT, 164, vr, 378

³ BOA, TT, 462, vr, 34

⁴ BOA, *Cevdet Evkaf*, 28051, Saraybosna ve Üsküp'de var olan İsa bey hayratların vakıf mütevelliliğini almak için Babüüssade ağasına verilen yazıların satır aralarında "Vakt-i istilada İsa Bey zâviyesi muhterik olup" kaydı bulunmaktadır.

⁵ Munib Maglajlıc, "Mevlevî Tarikat in Bosnia", *Selçuk Üniversitesi, II. Milletlerarası Mevlana Kongresi, Second International Mevlana Congress*, 3-5 Mayıs 1990 Konya, s.159

balkanlarda kurulan Mevlevî merkezlerinin en önemlilerinden biri olarak asitane haline gelmiştir.⁶ Mevlevî dedelerine ait tezkire türü eserlerde bir çok ünlü şeyhin Bosna meşeli olup hatta burada eğitimini tamamlaması ve daha sonra farklı yerlerde görev almaları Balkanlardaki bir çok merkezlerin kurulmasında Saraybosna Mevlevihane'sinin katkısının olduğunu göstermektedir.⁷

2-İskender Paşa Zâviyesi

Muhtemelen Bektaşî tekkelerinden biridir. Saraybosna merkezinde olan bu zâviyenin 1531 tarihindeki geliri değirmenler, bostan, meyvelikler, yoncalık ve çiftliklerden teşekkül edip, 32.459 akçedir.⁸ 1568 tarihinde bu zâviyenin yukarıdaki gelirlerine ek olarak, zâviye civarında bahçe, kuru ve yoncalık Kayacık, Dolca, Korça ve Radmanik köyleriyle saraydaki bazı zeminler, Koşak suyunda 4, Mostaniç Suyunda 13, Visokada 5, Çelebi pazarında Boğaniç suyu üzerinde 3 ve Vişoğrad'da 4 değirmen Sarayda çiftlik gibi yeni yerler vakfedilmiştir. O yılki geliri ise 27.009 akçedir.⁹ Muhtemelen 19. yy. ilk çeyreğinde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Bektaşî tekkelerinin vakıflarının Nakşî tekkelerine verilmesinden sonra bu tekke Nakşibendi tekkesi olarak da faaliyette bulunmuştur. Nezaret-i Celilenin 1271 tarihinde Bosna Valisi Hurşit Paşa ve evkaf müdürüne göndermiş olduğu yazıdan zâviyenin bu dönemde harap olup ayın edecek yer kalmadığı ve bu dönemdeki postnişinin Şeyh Salih Efendi olduğu anlaşılıyor. Şeyhin nezaret birimine gönderdiği arzuhal doğrultusunda zâviye vakfı gelirlerinde 1253 kuruş fazla bulunduğu ve 1260 senesinden beri zâviye muhasebesinin kontrol edilmeyip ehil kişilerden oluşan bir komisyon tarafından zâviye muhasebesinin muayenesi yapılarak zâviyenin tamiratının gerçekleştirilmesi istenmektedir.¹⁰ Muhtemelen bu muhasebe kayıtlarına bağlı olarak zâviye restore edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, 20. yüzyılda bu tekkenin faaliyette olduğunu yazar.¹¹

⁶ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Munib Maglajlic, *agm*, s.60-1

⁷ Saraybosna Mevlevihanesinin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu evreler için bkz. H. Mustafa Eravci, "The Mevlevi Order in the Balkans and İsa bey Mevlevihane in Saraybosna" *Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans*, 4-7 December 2003, Tırana, Albania.

⁸ BOA, *TT* 164, vr 379

⁹ BOA, *TT*, 462 vr, 35

¹⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, 68/49

¹¹ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.386

3-Gazi Hüsrev Bey Hangâhı

Hüsrev bey vakfı, İmaret, cami, medrese, hangâh, mekteb ve türbeden teşekkül eder. Tekke, Halveti tekkesi olarak teşekkül etmiştir. 1531 tarihli tapu tahririnde tekkenin isminin geçmemesi ve sonraki tarihli defterde geçmesi bu tarihten sonra vakfın tesis ettiği anlaşılıyor. 1568 tarihli tapu tahrir kayıtlarına göre vakıf çok zengin olup 944.794 akçe nakit ile sarayda bir çok dükkân, hamam, kervansaray, ev, değirmenden teşekkül eden gayri menkûl vakfın gelirler toplamı 188.754 akçedir. Ayrıca Bosna livası Teşne nahiyesinde 12 köy geliri (57.453 akçe), Yahçe nahiyesinde 18 köy geliri (25.338 akçe) ve Paşa ve Pojega'da mezra, çiftlik, bağ bahçe değirmenlerin hububat ve mahsulat öşrü geliri olup 52.567 akçedir.¹² Evliya'nın Halveti tekkesi diye gösterdiği tekke burası olmalıdır. 19. yy. da muhtemelen Nakşi şeyhlerinin idaresine verilmiştir.

Hangâh, 1697 yılında Avusturya işgali sırasında ateşe verilmiş; 1755'te onarımdan geçmiştir. 1831 ve 1852'de tekrar yanmış ve sonradan tekrar tamir edilmiştir. Muhtemelen bu harap döneminde tekkenin fiziki yapısında olduğu kadar esaslarında da değişiklik vuku bulmuş, vakıf arazileri üzerinde yeni tekkeler inşa edilmiştir. Nitekim 8 Ramazan 1293 tarihli Gazi Hüsrev bey eserlerinden olan Nakşi dergahının tamirine ait belge bunu teyit etmektedir.¹³ Ayrıca bu tekkede 26 Muharrem 1278 tarihinde Mehmed efendinin ölümü ile boşalan hangâh postnişinliği Şeyh Mustafa Efendi'ye tevcih edilmiştir.¹⁴ Ayverdi bu tekkenin 15 hücre ve bir şeyh makamından mürekkep olduğunu kayıt eder.¹⁵ Mehmet İbrahim, hangâhın medrese ile aynı avlu içinde yer aldığını dikdörtgen planlı dergahı açık havlulu medrese yapılarına benzeter. Ayrıca 15 hücre, semahane ve sundurma ile örtülü revâklı bir havludan oluştuğunu belirtir.¹⁶

4-Hacı Hasan Zâviyesi

1568 tarihli tapu defterinde vakıf için bir miktar yer ve bahçe gösterilmesi¹⁷ bu tarihten önce ancak 1531 tarihinden sonra bu tekkenin kurulduğunu gösterir. 19. yüzyıla ait bir evkaf kaydına ait belgede zâviyenin isminin geçmesi bu zamana

¹² BOA,TT, 462,s.31

¹³ BOA, İ.DH,720/507/9

¹⁴ BOA, AMKT.UM,507/9

¹⁵ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.386

¹⁶ Mehmed İbrahim, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durum", *X.Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1993, s.181-195

¹⁷ BOA,TT 462, s.33

kadar varlığını devam ettirdiğini gösterir.¹⁸ Yeri ve daha sonraki akbeti bilinmemektedir.

5-Mehmed Bey Zâviyesi

Mehmed bey vakfı da zâviye ve medreseden oluşur. 1568 tarihli vakfın geliri Mehmed bey çiftliği olup 260 akçedir.¹⁹ Ayverdi bu tekkenin Bistirik semtinde olduğunu ve tekkenin yanına Mehmed bey camisinin inşa edildiğini kayıt eder.²⁰

6- Hacı Sinan Tekkesi

Evliya Çelebi'nin bahsettiği Abdülkadir Geylâni Tekkesi burası olmalıdır. Zira Ekrem Hakkı Ayverdi, tekkenin duvarlarına yazılıp işlenen Kuran ayetlerini, hadisleri ve Kadiriye tarikatını ve pirini zikreden ilahi parçaları ile tezyini bir hüviyet taşıyan bazı okunabilir yazıları şu şekilde vermektedir: "Tekkenin matbahın duvarında on iki defa tekrarlanan kelime-i tevhid ve ortasında altı köşe ile beraber 18 dilimli kadiri gülünü meydana getiren müzeyyen büyük bir levha vardır. Arapça dua ve ayetlerden sonra üçüncü satırda ismi celal ve Nebi ve Ali Ya Hazreti Abdülkadir... müsenna ismi nebi gibi terkipler yazılıdır. Bunların altında beş beyitlik Türkçe ilahi vardır. Dördüncü beyit de " Saliken Şeyh Abdülkadir Geylaniyüz" ifadesi geçmektedir."²¹ Ayrıca tekke girişindeki kuşak yazısında, yani kemer üstünde kelime-i tevhid ve zikir terkipleri ile uçlarda Hazret-i Abdülkadir Celi sülüsle yazılıdır.²²

IV. Murad'ın en güvendiği Silahdar Mustafa Paşa, tüccar olan babası Hacı Sinan'ın arzusunu yerine getirmek üzere bu tekkeyi bina ettirmiştir. Kadı sicillerinde de tekkenin banisi olarak Silahdar Mustafa Paşa görünüyor. Muhtemelen ilk tekke ahşap olduğu için çeşitli nedenlerden yıkılmış 1120/ 1708 Bosna valisi Ali Paşa tarafından tekrar yapılmıştır. Türbedeki birinci kitabe bu yeniden yapımı gösteriyor. İkinci kitabe de ise iki beyit olup Gurre-i Receb 1188/ Eylül 1774 tarihli olup Bosna kadısı Lutfullah Efendizade Feyzullah Efendi, ibaresi vardır. Bu kitabelerden anlaşıldığı gibi tekke yüzyılın sonunda tekrar tamir edilmiştir.²³ Tekke II. Dünya savaşındaki bombardımandan büyük hasar gör-

¹⁸ BOA, *Ev.KK. def 757*. s.17

¹⁹ BOA, *TT, 462*,s.87

²⁰ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.386

²¹ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.388

²² İlhan Şahin, M.Kemal Öke, *Bosna-Hersek*, İstanbul 1992, s. 109, Hacı Sinan tekkesindeki kuşak yazısı.

²³ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.388

müş, dış duvarları ve semahane duvarları yıkılmıştır. Tamirata 1952 tarihinde başlanıp 1957 tarihinde tamamlanmıştır. Bu esnada çatı ve birçok kapı pencere değişmiştir. Mujezinovic, bu tamiratın 1.885.000 dinara mal olduğunu kaydeder.²⁴

Bu tekke Baş çarşının kuzeyindeki dik yokuşun solundadır. Sarayevo'da numunesi kalan dergahlardan biridir. Ayverdi, tekke ve binalarının iç avlu ile beraber takriben 2200 metrekare yer kapladığını belirtir ve tekkeyi şu şekilde tasvir eder: "Medhalin küçük avlusunun üstü iki katlı semahane, geri kalanlar tek katlıdır. Semahane, 9,70x9,70 m ebadındadır. Bunun yanında sohbet yeri kahve ocağı, ufak bir hayattan sonra dervişlerin kıyafet değiştirdiği odalar, kilerler, matbah olmak üzere üç oda vardır. Sokak üzerindeki duvarlar kesme taştan olup geniş sıva dezlidir".²⁵

7- Mustafa Bey Tekkesi

Ayverdi bu tekkenin şehrin garbında ve nehrin sol sahilinde olduğunu kayıt eder.²⁶ Muhtemelen daha önce var olan ancak yüzyıllar içinde bir şekilde tahrip olmuş tekke arazileri üzerinde bu tekke inşa edilmiştir (19.yy).

8- Müsâfiri Şeyh Tekkesi

Nakşibendi tekkesi olan bu dergahın yerini Ayverdi, Küçük Katip Mescidinin bulunduğu alanda gösterir. 20 yüzyılda bu tekke için Misafiri şeyh isminin kullanılması,²⁷ Evliya Çelebi'nin zikrettiği Misafir şeyh isimli tekkenin bu olduğunu gösterir. Bu dergah da muhtemelen Gazi İskender Paşa dergahının arazileri üzerine kurulmuştur.

9- Rifâi Tekkesi

Muhtemelen 17 asırda ortaya çıkan tekkelerden biridir. Arşivde kayıtlarına rastlanılmadı. Ayverdi bu tekkenin Kâhın Hacı Bâli Camii çevresinde olduğunu ve daha sonra camiyle bütünleştiğini iddia eder. Bu dönemde bu dergaha "Sirokaç" isminin verildiğini kayıt eder.²⁸

²⁴ Mujezinovic, *Kaligrafski Zapisi i Sinanovoji Tekiji u Sarajevo I Njihova Konservacija*, Nase V, s.95-104

²⁵ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.388

²⁶ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.391

²⁷ E. Hakkı Ayverdi, *Avrupada Osmanlı Mimari Eserleri*, Yugoslavya, c. II, 3. Kitap, İstanbul 1981, s. 386

²⁸ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.391

10- Sinan Voyvoda Tekkesi

Bu dergah da 18. yüzyılda adem-i merkeziyetçiliğin güçlendiği bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Ayverdi Sinan Voyvoda tekesinin aynı isimli camisinin avlusunun içinde olduğunu kayıt eder.

11- Turna Dede Zâviyesi

Tahrir kayıtlarından bu zâviyenin 16.yüzyılda var olduğu anlaşılır. Ayrıca Çıkrıkçı Muslihiddin vakfiyesinde bir hudud münasebetiyle ismi geçer. Ayverdi buranın Başçarşı civarında olduğunu ve araştırması esnasında binasına rastlamadığını belirtir.²⁹

12- Yediler Tekkesi

Ayverdi, Çuhacı Süleyman Camiinde bulunan bu tekkenin eser kalmadığını ancak binanın bir kanadının imar edilip tekkenin yedi şeyhlerinin kabirleri bulunan bir türbe kıyafetine sokulduğunu yazar. Burası Şaban dede türbesi adı ile de geçer. Türbede, yatanların baş ucundaki Nakşi tacı dergahın Nakşi olduğunu gösterir. Ayrıca türbede yedi sandukanın bulunması dergahın 19. yüzyılın ilk çeyreğinde değişime uğradığına veya inşa edildiğine dair işaretlerdir. Nitekim Ayverdi, yedi sadukanın her birinin pencere önünde olup, en sonuncusunun Bosna müftüsü Hacı Salih Efendinin lahdi olduğunu belirtir.³⁰

Merkez Dışındaki Tekke ve Zâviyeler

1-Şeyh Yunus Zâviyesi

Bu zâviye Çelebi pazarında kurulmuştur. 1531 tarihli tapu tahrir defterinde Sultan Bayezid tarafından çilehane ve odaların yaptırıldığı kayıttır.³¹ 1568 tarihli defterde aynı vakfın kayıt edilmesi zâviyenin varlığını devam ettirdiğini gösterir.³²

2-Silahdar Ahmed Bey Zâviyesi

Yenipazarda olan bu zâviye 1531 tarihli geliri Debbağhane ve Dükkanlar olup 2000 akçedir.³³ 1568 tarihinde ise gelirleri artarak 3000 akçe nakid, ahırlı bir tane kervansaray ve 39 dükkan icaresi ile 7065 akçeye yükselmiştir.³⁴

²⁹ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.391

³⁰ E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.392

³¹ BOA, *TT*, 164, s.14

³² BOA, *TT*, 462, s.58

³³ BOA, *TT*, 164, s.49

³⁴ BOA, *TT*, 462, s.64

3-Hüseyin Bin Hasan Zâviyesi

Bu vakıf Dimitroviç de kurulup sadece zâviye olarak da değil mescid ve muallimhane olarakda faaliyette bulunmuştur.³⁵ 1531 tarihinde bu küllüyenin 8 değirmen 2 bağ ve 6000 akçe 1568 tarihinde ise yeni bağ bahçe değirmen ve emlakların vakfedilmesi ile artarak 11.489 akçeye yükselmiştir.³⁶ Bunların dışında şehir merkezinin 30km garbında Oğlavak ve Meydan köyünde de birer Nakşi tekkesi vardır.³⁷ Arşivde bunlarla ilgili hiçbir kayıta rastlanılmadı.

Sonuç olarak Saray-bosna'da eğitim, sosyal ve dini hizmetlerin yürütülmesinde bu tekkeler önemli rol oynamıştır. İlk kurulan tekkeler Mevlevi, Bektaşî, Kadiri ve Halveti nitelikli iken 18. ve 19. yüzyılda bu durum Osmanlı genelinde olduğu gibi Nakşibendi tarikatı lehine bir gelişme gösterir. Evliyanın verdiği 47 rakamı muhtemelen bütün Bosna eyaletini içine alacak şekilde olmalıdır.

³⁵ BOA, TT 164, s.67

³⁶ BOA,TT 462, s.82

³⁷ Bkz. E. Hakkı Ayverdi, *age*, s.391-2